

XVIII

a m ž i a u s
studijos

4

LIETUVOS

Didžioji Kunigaikštystė

Visuomenė. Kasdienybės istorija

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

XVIII
a m ž i a u s
studijos

4

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė
Visuomenė. Kasdienybės istorija

Sudarytoja
RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos
institutas

Vilnius
2018

XVIII amžiaus studijos | Eighteenth-Century Studies

Recenzuojamas tęstinis mokslo leidinys, leidžiamas nuo 2014 m. | Peer-reviewed journal published since 2014.

Redakcinė kolegija | Editorial Board

Pirmininkė | Editor-in-Chief

Prof. dr. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos institutas

Atsakingasis sekretorius | Editorial Secretary

Dr. Adam STANKEVIČ

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Lina BALAIŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Prof. dr. Richard BUTTERWICK-PAWLIKOWSKI

Europos koledžas Natoline, Londono universiteto koledžas |

College of Europe, Natolin, University College London

Prof. habil. dr. Jolanta GELUMBECKAITĖ

Frankfurto prie Maino Goethe's universitetas | Goethe-Universität Frankfurt am Main

Doc. dr. Liudas GLEMŽA

Vytauto Didžiojo universitetas

Doc. dr. Robertas JURGAITIS

Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija

Prof. habil. dr. Janina KAMIŃSKA

Varšuvos universitetas, Pedagogikos fakultetas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Pedagogiczny

Doc. habil. dr. Ilja LEMEŠKIN

Prahos Karolio universitetas, Baltistikos centras | Univerzita Karlova v Praze

Dr. Andrejus MACUKAS | канд. гіст. н. Андрэй МАЦУК

Baltarusijos mokslų akademijos Istorijos institutas |

Інстытут гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі

Prof. habil. dr. Dariusz ROLNIK

Katovių Silezijos universitetas | Uniwersytet Śląski w Katowicach

Dr. Gintautas SLIESORIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Asta VAŠKELIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Prof. habil. dr. Andrzej B. ZAKRZEWSKI

Varšuvos universitetas, Teisės istorijos institutas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Prawa i Administracji

Svetainė internete | Website <http://www.istorija.lt/journals/xviii-amziaus-studijos/>

Redakcinės kolegijos adresas | Contact address

Lietuvos istorijos institutas

Kražių g. 5, 01108 Vilnius, Lietuva

El. paštas smigelskyte.stukiene@gmail.com

Knygos leidybą pagal „Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą“ finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. S-LIP-18-7)

Sponsored by the Research Council of Lithuania

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės

Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

© Sudarymas, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, 2018

© Straipsnių autoriai, 2018

© Lietuvos istorijos institutas, 2018

ISBN 978-609-8183-45-0

ISSN 2351-6968

TURINYS

- Pratarmė / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* ... 8
Foreword / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* ... 12

KASDIENYBĖS ISTORIJS

VIENUOLIJŲ GYVENIMAS

Andrea Mariani

- Świat rzeczy jezuitów w nieświeżu i w słucku. Między wymogami życia zakonnego a tożsamością szlachecką ... 20
Daiktiskasis Nesvyžiaus ir Slucko jėzuitų pasaulis. Tarp dvasininko luomo reikalavimų ir bajoriškosios tapatybės. *Santrauka* ... 57

Martynas Jakulis

- Nobiles pauperes*: Vilniaus misionierių špitolės globotiniai XVIII a. ... 58
Nobiles pauperes: The Clientele of the Congregation of Mission Hospital in Eighteenth-Century Vilnius. *Summary* ... 72

Asta Vaškeliėnė

- Etiketas ir buitinis reformuotoje XVIII a. antrosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pijorų edukacijoje: lyginamasis tyrimas ... 73
Etiquette and Household Routine in the Education of Piarists in the Second Half of the 18th Century in the Grand Duchy of Lithuania: Comparative Study. *Summary* ... 96

BAJORIŠKOJI ERDVĖ

Adam Stankevič

- Merkinės seniūno Mato Ogińskiego kasdienybė: ūkinių ir teisminių reikalų verpetuose ... 98
Daily Routine of Elder of Merkinė Mateusz Ogiński: in the Vortexes of Economic and Legal Matters. *Summary* ... 115

Ramunė Šmigelskytė-Stukienė

- Veiklios moters kasdienybė: epizodas iš Izabelės Liudvikos Borch-Pliaterienės (1752–1813) gyvenimo ... 116
Daily Life of an Active Woman: Episode from the Life of Izabela Ludwika Borch Platerowa (1752–1813). *Summary* ... 143

Daiva Milinkevičiūtė

Tarp dviejų kolonų: XVIII a. pabaigos – XIX a. pradžios Vilniaus masonų kasdienybė simbolikoje ... 144

Between Two Pillars: Daily Life in the Symbolism of the Late Eighteenth Century Masons of Vilnius. *Summary* ... 163

Marius Daraškevičius

„Magiškasis kambarys“: gyvybinga ir prisitaikanti vaistinėls tradicija

Lietuvos bajorų namuose ... 164

‘The Magical Room’: Lively and Adaptive Tradition of a Still Room in Manor Houses of the Lithuanian Nobles. *Summary* ... 195

KARIO KASDIENYBĖ

Valdas Rakutis

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės kasdieninio gyvenimo standartai 1764–1788 m. ... 198

Standards of Ordinary Life in the Armed Forces of the Grand Duchy of Lithuania in 1764–1788. *Summary* ... 217

Eduardas Brusokas

1794 m. sukilėlių viešieji renginiai Vilniuje ... 218

Public Events Held by the Rebels of 1794. *Summary* ... 228

Lina Balaišytė

Rusų karininkija kasdieniniame ir šventiniame XVIII a. Vilniaus gyvenime: taikaus sugyvenimo regimybė ... 229

Russian Officers in Everyday and Festive Life in Eighteenth Century in Vilnius: the Semblance of Peaceful Coexistence. *Summary* ... 242

SOCIALINIAI RYŠIAI

Gintautas Sliesoriūnas

Lietuvos respublikonų suvažiavimai Vilniuje 1701 m.: bandymai įtvirtinti antisapieginio judėjimo iškovotą valdžią ... 246

1701 Lithuanian Republican Conventions in Vilnius: Attempts to Consolidate Power Won by the Anti-Sapegian Movement. *Summary* ... 268

Anna Lepalczyk

Situacija społeczna kowieńskich ewangelików augsburskich w świetle tumultu z 1765 roku ... 269

Kauno evangelikų liuteronų visuomeninė padėtis 1765 m. sąmyšio šviesoje. *Santrauka* ... 283

Piotr Pilarczyk

Modernizacja wymiaru sprawiedliwości. Reformy Sądu Komisji Skarbu Wielkiego Księstwa Litewskiego (1765–1791) ... 284
Nuosprendžių modernizacija. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės išdo komisijos teismo reformos 1765–1791 m. *Santrauka* ... 298

Domininkas Burba

Tiltai ir keltai kaip XVIII amžiaus Vilniaus pavieto bajorų teisinių ginčų objektai ir nusikaltimų erdvės ... 299
Bridges and Ferries as Objects of Dispute and Crime Locations among Eighteenth Century Nobles of Vilnius District. *Summary* ... 317

Александр Довнар / Aleksandras Dounaras

Реформа управления города Высокое (Брестское воеводство) 1794 года ... 319
Lietuvos Aukštojo Bresto vaivadijoje valdymo reforma 1794 m. *Santrauka* ... 364

ANOTACIJOS

Domininkas Burba. *Smurtiniai bajorų nusikaltimai ir bausmės XVIII amžiaus Vilniaus paviete*, Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2016. – 384 p. ISBN 978-609-471-085-8 / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* ... 366

Wojciech Szafranski. *Józef Weysenhoff – polityk, prawnik, legislator czasów Oświecenia*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2017. – 573 p. ISBN 978-83-232-3203-2 / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* ... 368

Dariusz Rolnik. *Województwo mińskie i Jeleńscy w życiu publicznym Rzeczypospolitej w latach 1764–1795 w świetle ich korespondencji*, Katowice: Wydawnictwo uniwersytetu Śląskiego, 2018. – 238 p. ISBN 978-83-226-3124-9 / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* ... 371

Ilustracijų sąrašas ... 372

Asmenvardžių rodyklė ... 375

Vietovardžių rodyklė ... 387

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS KARIUOMENĖS KASDIENINIO GYVENIMO STANDARTAI 1764–1788 M.

VALDAS RAKUTIS

Lietuvos kariuomenės kanceliarija

VšĮ Kauno tvirtovės parkas

Klaipėdos universitetas

Anotacija. Straipsnyje tiriama Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės kasdienybė Stanislovo Augusto Poniatovskio valdymo laikotarpiu (iki Ketverių metų seimo (1788–1792) reformų). Atskleidžiama, kad taikos metui skirta kariuomenė buvo svarbus veiksnys Lietuvos visuomenėje, tiek jos valdančiajam sluoksniui, tiek vietinėms bendruomenėms. Tai nebuvo didžiosios užsienio politikos įrankis, greičiau esamos tvarkos palaikymo priemonė. Kariuomenės aprūpinimo sistema buvo paremta savarankišku dalinio ūkiu, kurį valdė dalinio vadas. Lietuvos karo komisijos pastangos įvesti didesnę kontrolę davė labai nežymius rezultatus, o 1775–1776 m. reformos sustiprino tik išdo ir procedūrų kontrolę, santykius padarė labiau matomus ir skaidrius, reali kariuomenės sudėtis buvo labai artima teorinėms nuostatoms. Ekonominis krašto silpnumas po pirmojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo, išdo atsigavimo ir kariuomenės finansavimo tarpusavio koreliacijos stoka susaistė kariuomenę, neleido jai plėtotis ir modernizuotis. Nepaisant 1764–1788 m. vykdytų reformų Lietuvos kariuomenė išliko sustingusia organizacija, kurioje rutina ir nusistovėjusios tradicijos dominavo naujovių ir permainų atžvilgiu.

Reikšminiai žodžiai: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenė, kariuomenės kasdienybė, Stanislovo Augusto valdymas, Karo komisija, Nuolatinės tarybos Karo departamentas.

Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė kaip Abiejų Tautų Respublikos dalis tiriamuoju laikotarpiu išgyveno valstybės nuopuolio ir palaiptnio bandymo išeiti iš krizės laikotarpį. Respublikos krizė, prasidėjusi XVII a. viduryje, nebuvo įveikta net per labai ilgą laikotarpį. Augusto III valdymo metu, kai stabilizavosi ir ėmė augti krašto demografiniai rodikliai ir pradėjo atsigausti ekonomika, šią krizę pradėta įveikti, tačiau politinis krašto silpnumas, palaikomas kaimyninių valstybių, neleido tradiciniais būdais, Seimo sprendimais reformuoti krašto finansų ir karybos, todėl 1717 m. sukurta nuolatinė kariuomenė be didesnių pokyčių išlaikė tą pačią formą ir turinį, sukurdamą neįprastą dinamiškam XVIII a. ilgalaike tradiciją, kuri savo ruožtu nulėmė ir mažai besikeičiančią kasdienybę.

1764–1765 m. įvykdytos reformos nedaug ką pakeitė kasdieniniame kariuomenės gyvenime, buvo labiau matomi bendrųjų administracinių struktūrų

ir kariuomenės vadovybės pokyčiai. Stanislovo Augusto Poniatovskio valdymo pradžioje vykdytos vadinamosios Čartoriskių reformos susidūrė su dideliais sunkumais tiek krašto viduje, tiek siekiant gauti Rusijos imperatorės Jekaterinos II ir jos „vietininko“ Nikolajaus Repnino pritarimą. Dėl šių priežasčių 1766 m. reforma dėl karininkų atlyginimų bei 1768 m. tautinės kavalerijos reforma realiame gyvenime praktiškai nebuvo juntama arba tos permainos stipriai vėlavo, o 1772 m. įvykdytas Abiejų Tautų Respublikos „pasidalijimas“ sudavė naują smūgį krašto ekonomikai ir kariuomenės aprūpinimui. Panašiai reikėtų vertinti ir 1775–1776 m. reformų, siejamų su Nuolatinės tarybos ir jos Karo departamento įsteigimu, rezultatus. Šios reformos buvo pradėtos kaip esminė kariuomenės pertvarka, bet dėl lėšų trūkumo reformos nebuvo tinkamai išplėtos ir kai kuriais požūriais kariuomenė ne tik kad nepažengė į priekį, bet netgi susilpnėjo. Lenkų karo istorikų darbuose deklaruotas krizės įveikimas¹ nėra pastebimas kalbant apie Lietuvos kariuomenę, nors paprastos tvarkos atsirado daugiau.

Šios straipsnio tikslas – pristatyti kasdieninį kariuomenės gyvenimą, jos vykdytą rutininę veiklą taikos metu. Chronologinės darbo ribos apibrėžtos 1764–1788 m., t. y. apima laikotarpį nuo Stanislovo Augusto Poniatovskio valdymo pradžios iki ramų kariuomenės gyvavimo būvį užbaigusių Ketverių metų seimo reformų, jau sulaukusių didelio istorikų, taip pat ir šio straipsnio autoriaus, dėmesio².

Bendrieji tiriamojo laikotarpio Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės organizacijos bruožai buvo atspindėti Adamo Wolańskio³, Jano Wimmerio⁴, Emanuelio Rostworowskio⁵, Leonardo Ratajczyko⁶ darbuose. Pastaruoju metu pasirodo vis daugiau tyrimų, kuriuose detaliam rekonstruojamas analizuojamojo laikotarpio kariuomenės organizacijos, ginkluotės ar sudėties paveikslas. Iš tokio

1 Leonard Ratajczyk, *Przewyciężenie kryzysu militarnego Rzeczypospolitej przed reformami Sejmu Czteroletniego 1788–1792*, Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1975; Maciej Trąbski, Kawaleria narodowa w latach 1776–1788. Początki odrodzenia jazdy polskiej, in: *Zeszyty Historyczne*, t. IX, Częstochowa, 2006, p. 215–228.

2 Valdas Rakutis, *LDK kariuomenė Ketverių metų seimo laikotarpiu (1788–1792)*, Vilnius: Vaga, 2001.

3 Adam Wolański, *Wojna polsko-rosyjska 1792*, Warszawa: Bellona, 1996.

4 Jan Wimmer, *Historia piechoty polskiej do roku 1864*, Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1978.

5 Emanuel Rostworowski, *Sprawa aukcji wojska na tle sytuacji politycznej przed Sejmem Czteroletnim*, Warszawa: PWN, 1957; Emanuel Rostworowski, Hugo Kollątaj wobec zagadnienia obywatelskiej siły zbrojnej (1784–1793), in: *Przegląd Historyczny*, t. XLII, Warszawa, 1955, p. 350–355.

6 Leonard Ratajczyk, Przyczynki do sprawy werbunku i poboru rekrutów na ziemiach polskich w XVIII w., in: *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*, t. XV, d. 1, Warszawa, 1969, p. 61–70; Idem, Kierownictwo wojskowe i doktryna wojskowa RP przed sejmem Czteroletnim, in: *Zeszyty naukowe Wojskowej Akademii Politycznej im. F. Dzierżyńskiego*, 1973, Nr. 76, p. 251–268; Idem, *Przewyciężenie kryzysu militarnego Rzeczypospolitej przed reformami Sejmu Czteroletniego 1788–1792*, Warszawa: Wojskowa Akademia Polityczna im. F. Dzierżyńskiego, 1975.

pobūdžio tyrimų minėtini Tomaszo Ciesielskio⁷, Mariuszo Machynios⁸, Maciejaus Trąbskio⁹ darbai. Šie veikalai sudaro sąlygas ne tik įvesti į mokslo apyvartą daug svarbių skaičių ir detalių, bet ir plėtoti kasdienybės tyrimus, pamatyti vykstančių procesų ilgaamžiškumą ir (ar) pokyčių mastą. Šiame straipsnyje, remdamiesi Lietuvos valstybės istorijos archyve esančio Karo komisijos fondo medžiaga, patikslinsime kai kuriuos istoriografijoje aptartus Lietuvos kariuomenės kasdienybės aspektus, išryškindami kasdieniniame kariuomenės gyvenime taikos metais vykusius procesus.

Kariuomenė yra vienas iš pagrindinių valstybingumo veiksnių, kurios uždavinys – palaikyti egzistuojančią santvarką, valstybės funkcionavimą, teisės veikimą ir ginti valstybę nuo vidaus ir užsienio priešų. Tiriamojo laikotarpio metu vidinės kariuomenės funkcijos akivaizdžiai dominavo prieš išorines, nes, išskyrus epizodinius Baro konfederatų įsiveržimus į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritoriją ir 1771-ųjų metų kovas, Lietuva visą laiką buvo Rusijos imperijos ir jos kariuomenės kontroliuojama bei stebima. Valstybės suverenitetas buvo apribotas. Tik Rusijos kariuomenei pasitraukus iš Abiejų Tautų Respublikos teritorijos didžiosios dalies, kariuomenei išorinių funkcijų padaugėjo, nes reikėjo saugoti valstybinę sieną, munitines, vykdyti kitą veiklą.

Abiejų Tautų Respublikos kariuomenę sudarė: Lenkijos Karalystės kariuomenė (*Wojsko Królestwa Polskiego*, šaltiniuose dažniausia įvardijama kaip *wojsko koronne*), Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenė (*Wojsko Wielkiego Księstwa Litewskiego*, kitaip – *wojsko litewskie*), pagal galiojančias sutartis su Respublikos lenais jų privalomi teikti kariniai daliniai bei privačios didikų kariuomenės. Respublikos leno kariuomenės pavyzdys – tai Kuršo ir Žiemgalos kunigaikštystės pagal dar XVI a. sudarytą sutartį „esant reikalui“ privalomas išstatyti reikiamas karių skaičius. Iš privačių kariuomenių svarbiausia buvo Radvilų kariuomenė – milicija, kuri aptariamuoju laikotarpiu sudarė tam tikrą jėgą ir buvo sudaryta iš pėstininkų, kavalerijos, artilerijos, taip pat tvirtovių. Radvilų kariuomenės aukso laikai jau buvo praityje, tačiau Karolio Stanislovo Radvilos milicija aptariamuoju laikotarpiu egzistavo ir veikė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje¹⁰.

7 Tomasz Ciesielski, Jazda koronna i Wielkiego Księstwa Litewskiego autoramentu narodowego armii Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1717–1776, in: *Do szarzy marsz, marsz... Studia z dziejów kawalerji*, t. 1, red. A. Smoliński, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2010, p. 23–94.

8 Mariusz Machynia, Kawaleria litewska w początkowym okresie działań komisji wojskowej Rzeczypospolitej Wielkiego Księstwa Litewskiego. Lata 1765–1766, in: *Do szarzy marsz, marsz... Studia z dziejów kawalerji*, t. 2, red. A. Smoliński, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2012, p. 23–92.

9 Maciej Trąbski, Kawaleria autoramentu narodowego armii Rzeczypospolitej Obojga Narodów w epoce stanisławowskiej. Lata 1775–1794, in: *Do szarzy marsz, marsz...*, t. 2, p. 93–262.

10 Valdas Rakutis, Radvilų milicija XVIII a., in: *Karo archyvas*, 2005, t. XX, p. 101–162; Idem, Valsstybinė ir privati kariuomenė Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVIII a. viduryje, in: *Viešosios ir privačiosios erdvės XVIII amžiaus Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, sudarė Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2008, p. 105–120.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenė buvo sudaryta iš etatinės, nuolatinės reguliariosios kariuomenės ir visuotinio bajorų šaukimo, kuris tiriamuoju laikotarpiu buvo tik popieriuje, teoriniuose traktatuose ir teisės aktuose, jeigu neminėsime konfederatų dalinių 1768–1772 m.¹¹ Nuolatinė reguliarioji kariuomenė buvo sudaryta iš kavalerijos ir infanterijos, arba pėstininkų, kuriems buvo priskiriama ir artilerija. Kariuomenei atskirais laikotarpiais vadovavo Lietuvos karo komisija ar Nuolatinės tarybos Karo departamentas, taip pat Lietuvos kariuomenės generalinis štabas. Teritoriškai daliniai buvo pavaldūs tautinės kavalerijos divizionams (iki 1775 m.), vėliau I ar II divizionams, atskirais atvejais artilerijos generolui ar tiesiogiai etmonams. Gvardijos regimentai buvo tiesiogiai pavaldūs Respublikos valdovui. Tiriamojo laikotarpio pradžioje valdovas juos kontroliavo asmeniškai, o vėliau – kartu su sudaryta karine kanceliarija, vadovaujama specialaus generolo. Apie centrinės kariuomenės institucijas yra išsamiai rašyta kolektyvinėje monografijoje, skirtoje biurokratių struktūrų raidai Lietuvoje¹².

Kasdieniniam kariuomenės gyvenimui atskleisti daug svarbesnis yra dalinių ir padalinių lygmuo. Pagrindiniu organizaciniu vienetu XVIII a. buvo regimentas – pulkas svetimšalių autoramento daliniuose ir kavalerijos divizija ar brigada, pulkas tautiniame autoramente. Toks dalinys turėjo savo štabą, kuris palaikė tarnybinę komunikaciją su aukštesne vadovybe, turėjo savo būstinę (lenk. *sztabkwatery*). Paprastai tokią būstinę sudarė kelios trobos, kuriose reziduodavo vadas, jo pavaduotojai, štabo karininkai, štabo muzikantai, amatininkai, vežėjai. Prie štabo veidavo dalinio lignonė. Taip pat prie štabo dažnai būdavo dislokuota viena ar kelios kuopos. Visas dalinys retai galėdavo išsitekti vienoje vietoje, nebent tik Varšuvoje ar Vilniuje, todėl tam tikri padaliniai būdavo išdėstomi atskirose gyvenvietėse, esančiose netoli nuo štabo.

Pristatysime kariuomenės rūšių ir skirtingų pavadinimų dalinių specifiką. Tautinės kavalerijos valdymas iki 1775 m. vyko per „partijas“, arba tautinės kavalerijos divizijas. 1765 m. šaltiniuose įvardytos trys divizijos: Lietuvos, Žemaitijos ir Baltarusijos (Baltosios Rusijos). Pagrindinis šios formuotės padalinys buvo vėliava: 40–100 žirgų vienetas, nominaliai vadovaujamas rotmistro¹³, realiai – tautinės

11 Paprocki Franciszek, *O sprawie rycerskiej Polskiej. Historia z różnych autorów Ojczyźtych i pos-tronnych i konstytucji Sejmowych zebrana*, [b. v.], 1776.

12 Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Eduardas Brusokas, Liudas Glemža, Robertas Jurgaitis, Valdas Rakutis, *Modernios administracijos tapimas Lietuvoje: valstybės institucijų raida 1764–1794 metais*. Kolektyvinė monografija, Vilnius: Petro ofsetas: [Lietuvos istorijos institutas], 2014.

13 Husarų ir petihorų rotmistrai jau nuo XVII a. pabaigos buvo daugiau civilinė nei karinė pareigybė, tačiau labai garbinga ir sudarė sąlygas pareigomis aprūpinti gimines ir klientus, todėl husarų ir petihorų rotmistrų pareigas siekdavo gauti didikai ir jų atžalos. Paskutinis žodis suteikiant kviečiamąjį raštą (lenk. *list przypowiedni*) priklausydavo valdovui, o Didžiosios ir Lauko buožių vėliavų atveju – etmonams. Plačiau žr. Tomasz Ciesielski, *op. cit.*, p. 44–45.

kavalerijos pulkininko¹⁴ ar dažniausiai leitenanto. Vėliavininko kaip jauniausio karininko vaidmuo buvo gerokai menkesnis ir jo sprendimai galėjo būti kvestionuojami draugų rato (lenk. *kolo chorągiewne*)¹⁵. Karininkų atlyginimai buvo matuojami vienam žirgui skirtomis porcijomis, tačiau kadangi draugų porciją sudarė du asmenys – draugas ir jo eilinis¹⁶, tai net dalį porcijų skiriant trimitininkams žirgų vėliavoje skaičius realiai ir buvo tiek, kiek buvo numatyta etate – 100 žirgų. Vėliava būdavo dislokuota miestelyje, miestuose būta ir kelių vėliavų. Štai Lietuvos diviziją 1765 m. sudarė Pušaloto, Ušlucko, Semeniškių (*Semieniszki*), Kupiškio, Darsūniškio, Merkinės, Dubnicos (prie Gardino), Vidžeikių (prie Svisločiaus, Valkavisko), Ostrynės (?), Breslaujos ir Mežejevičių (?) vėliavos. Divizijai priklausė ir priešakinės sargybos pulkai Lydos paviete bei Bresto vaivadijoje¹⁷.

Karininkai – pulkininkas, leitenantas ir vėliavininkas – retai būdavo prie vėliavos. Budinčio karininko pareigas vykdavo vietininkas (dar vadintas komendantu), kuris senu papročiu būdavo renkamas iš draugų tarpo. Jis realiai vadovavo vėliavai, ypač eiliniams kasdieniniame gyvenime, bei vykdė daug administracinių pareigų. Vietininkui turėjo pagelbėti draugas – rezidentas, vienas iš draugų, turėjęs vieną mėnesį būti prie vėliavos. Neaišku, ar ši pareigybė, plačiai išplitusi Augusto III laikais, išsilaiškė ir Stanislovo Augusto Poniatovskio valdymo pradžioje. Tikėtina, kad tokio poreikio nebebuvo, nes aktualieji draugai vėliavoje tarnaudavo nuolat. O atvykus kitiems draugams ar susirinkus vėliavai regimentoriaus ar etmono įsakymu jis tapdavo tik vyriausiuoju iš draugų tarpo. Patys draugai – bajorai – vėliavoje atsirasdavo tik reikalui esant, turėjo galimybę išsakyti savo nuomonę vėliavos rato susirinkimo metu. Tuo tarpu palyda – eiliniai – privalėjo vykdyti visas užduotis, naudodami draugo duotą žirgą. Kaip atskleidė M. Machynios tyrimai, tų užduočių jie daug neturėjo¹⁸.

Tiksliai pasakyti, kaip gyveno tautinė kavalerija, nėra lengva, nes raportuose dažniausiai žymimas šimtaprocentinis dalyvavimas, ir tik vizitacijų ar inspekcijų medžiaga bei iškalbingi Jędrzejaus Kitowicziaus¹⁹ atsiminimai atskleidžia, kad šiuose daliniuose būta daug trūkumų: prisidengus luominiu išskirtinumu ir tra-

14 Tautinės kavalerijos pulkininko pareigos yra tolygios leitenantui, nes jokiam pulkui pulkininkai nevadovavo, tačiau buvo gerai apmokamos ir labiau prestižinės: husarų pulkininkas gaudavo 18 žirgų porcijų, rotmistras – 12, leitenantas – 6, vėliavininkas – 4 porcijas, žr. Tomasz Ciesielski, *op. cit.*, p. 35.

15 *Ibid.*, p. 47.

16 Lietuvoje tiriamuoju laikotarpiu nebuvo sutinkama trijų karių, vieno kario ar vieno kario ir „vienos kojos“ porcijų, kaip buvo Lenkijos Karalystėje ar Lietuvoje 1744 m. kariuomenės apžiūros metu, kurios minimos Tomaszo Ciesielskio tyrimuose.

17 1765 m. kovo 26 d. Lietuvos divizijos kūrimo ir regimentoriaus Aleksandrovičiaus valdžios nuostatų aktas, Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA), f. SA, b. 18249, l. 18.

18 Mariusz Machynia, *Kawaleria litewska*, p. 33–34.

19 Jędrzej Kitowicz, *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, wstęp Maria Dernałowicz, red. naukowa Zbigniew Goliński, oprac. tekstu Anna Skarżyńska, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1985, p. 156–177.

dicijomis, šiuose padaliniuose klestėjo nemokšiškas, paradiškumas, disciplinos stoka ir kitos bėdos. Galima spėti, kad 1764–1775 m. tautinė kavalerija nesiskyrė nuo Augusto III laikais buvusių ir aprašytų bajorų privilegijų ir garbės formuočių, kurioms buvo keliami nauji uždaviniai, tačiau būta daugiau taisyklingumo. Neminimi atvejai, kai draugų skaičius viršydavo numatytuosius etate, kas būdavo nuolatinis reiškinys Augusto III laikais. Tai galima sieti su etmono valdžios apribojimais, nes „savanoriškai“ tarnaujantys draugai ar juos sukviėtę rotmistrai, savo lėšomis pirkdavę savo ir eilinio žirgą, ginkluotę ir aprangą, dažniausiai tikėjosi etmonų malonės, kas Karo komisijos valdymo laikotarpiu nebebuvo aktualu. Kaip galima spręsti iš 1767 m. Lietuvos karo komisijos instrukcijos (*sancitum*) tautinės kavalerijos vėliavoms, taupant uniformas ir pinigus, skirtus pašarui, draugai žirgus turėjo laikyti pas save, ir tik gegužės mėnesį eiliniai, prižiūrimi vietininko, turėdavo susirinkti ir atlikti šaudymo pratybas, kad žirgai nebijotų šūvių. Mokymams pasibaigus, žirgus reikėjo grąžinti draugui, eiliniams kasdieninei tarnybai paskiriant paprastus arklus. Konsistencijos²⁰ vietoje vietininkas savo uniformą galėjo saugoti spintoje, o eiliniai – vaikščioti su žiponais ir kiteliais²¹.

Jau 1768 m. buvo inicijuojama tautinės kavalerijos reforma, kuri tapo viena iš Baro konfederacijos kilimo priežasčių. Vis dėlto tuo metu esminės reformos nebuvo įvykdytos, išskyrus tai, kad buvo padidinti atlyginimai, kurie Lietuvoje nebuvo keliami nuo pat 1717 m. Tačiau realus didesnių atlyginimų išmokėjimas strigo dėl Iždo komisijos pasipriešinimo²². Baro konfederacijos metu kai kurios vėliavos buvo įtrauktos į kovų sukūrį, be to, jos visos patyrė nuostolių dėl pablogėjusio aprūpinimo ir vėluojančio algų mokėjimo. Kaip galima spręsti iš 1774 m. Rečycos teismo seniūno, petihorų vėliavos pulkininko Juozapo Judickio pateikto raporto, didžiąją dalį vėliavos ginkluotės savo pinigais išlaikė pats rotmistras, kas sudarė 123 talerius ir 6 auksinus²³. Su panašiomis bėdomis susidūrė ir iš vadinamojo „Rusijos kordono“ spėję pasitraukti petihorai, likę be pinigų ir uniformų ir turėję išsilaikyti iš draugų algų, kurios buvo naudojamos padalinio poreikiams²⁴.

1775–1777 m. buvo įvykdyta reikšminga tautinės kavalerijos reforma, kuri pakaitė tautinės kavalerijos organizaciją, ginkluotę ir uniformą. Realiai husarai savo esme nustojo būti sunkiąja kavalerija, supanašėjo su petihorais ir praktiškai tapo paprastais lengvosios kavalerijos eskadronais, kuriems tačiau buvo priskiriamos vidutinės kavalerijos užduotys. Vėliavų sudėtis supanašėjo: vėliavoje buvo trys karininkai, prie kurių po reformos būdavo priskiriami ir vietininkai; draugai būdavo skiriami į dvi kategorijas – akivaizdinius (*lenk. towarzysze aktualni, towarzystwo*

20 Nuolatinės dislokacijos vieta (aut. pastaba).

21 1767 m. sausio 14 d. Lietuvos karo komisijos instrukcija Lenkų autoramentui, LVIA, f. SA, b. 18252, l. 3–4.

22 Tomasz Cieselski, *Jazda koronna i Wielkiego*, p. 26.

23 1774 m. rugšėjo ratos Juozapo Judickio petihorų vėliavos raportas, LVIA, f. SA, b. 18258, l. 1.

24 1774 m. Merkinės seniūno Mato Oginskio petihorų vėliavos raportas, *Ibid.*, l. 5.

do służby), kurie kartu su kitais tarnavo dalinyje, ir keistinius (lenk. *towarzystwo sowici, rewersowi*), kurie vietoj savęs išstatydavo pamainą. Paprastų karių sluoksnių sudarė du trimitininkai, vienas puskarininkis ir dviejų kategorijų eiliniai – tarnaujantys kartu su akivaizdiniais draugais, ir pakaitiniai, išstatyti vietoj keistinių draugų (lenk. *poczta sowita*). Keturios vėliavos sudarė eskadroną, kuriam pradiename etape vadovavo pulkininkai, kartu ėję ir savo vėliavos vado pareigas²⁵. Nuo pat 1775 m. buvo stengiamasi sukurti vakarietiško tipo raitiją, kurioje vietos rastų senosios Lietuvos kavalerijos tradicijos. Tačiau darbas buvo baigtas tik 1786 m. priėmus reguliamą, o jo įgyvendinimas prasidėjo tik Ketverių metų seimo metu ir vargu ar buvo baigtas iki pat 1792 m. karo: tautinė kavalerija pasirodė prasčiausiai tiek Lenkijoje, tiek Lietuvoje. Galima spėti, kad dėl sujungimo į brigadas atsirado daugiau kontrolės, tačiau vargu ar rezultatas buvo patenkinamas, nes patys brigadų vadai nepasižymėjo išskirtinėmis savybėmis: iš tautinės kavalerijos iškilo keletas vėlesnių generolų, tokių kaip Simonas Zabiela, kurie nežinojo, kaip elgtis karo akivaizdoje, o brigadininko Jono Oginskio atveju buvo vykdomas išskirtinis tyrimas dėl manipuliacijos žirgais. Labai prastą tautinės kavalerijos vaizdą stebėjo ir Adomo Kazimiero Čartoriskio inspekcija II petihorų brigadoje.

Priešakinės sargybos vėliavos buvo organizuotos pulkais ir joms buvo pavedamos pačios sunkiausios užduotys, ypač pasienio sargybai. Vėliavos pulke buvo susijusios su štabu žymiai labiau nei tautinėje kavalerijoje, nes vėliavos buvo nedidelės, kariai dažnai veikė dar mažesniais padaliniais. Pulkininko autoritetas (ir alga – 20 porcijų²⁶) tokiuose daliniuose buvo ypač didelis, o pulko karininkai dažnai kildavo karjeros laiptais tik pulkininkui pritariant, ypač totorių pulkuose, kur buvo galima įžvelgti gentinius bruožus. Reikia pažymėti, kad priešakinės sargybos vėliavų rotmistrai buvo aktyvūs ir realiai vėliavoms vadovavę karininkai, priklausę pulko elitui. Priešakinės sargybos pulkų štabai buvo visiškai nedideli, juose, be paties pulkininko, pulkininko leitenanto (lenk. *podpulkownik*) ir majoro, buvo tik kvartirmeisteris, regentas, auditorius, adjutantas ir felčeris bei keli trimitininkai. Vėliavos buvo ištis nedidelės, jas sudarė du–trys karininkai (vyresniojo štabo karininkas ar rotmistras, leitenantas ir vėliavininkas, vietininkas, keliolika draugų ir keliolika eilinių. Eilinių skaičius buvo didesnis, nes sau priskirtus eilinius turėjo ir vėliavos karininkai bei vietininkas. Pastebėtina, kad priešakinės sargybos pulkai neturėjo amatininkų, kapelionų ir kitų daliniui būtinų aprūpinimo ir tiekimo žmonių, taigi jų funkcijas turėjo vykdyti samdyti civiliai ar patys kariai. Pastebėtina, kad priešakinės sargybos pulkai buvo labai nevienodi: Jo Karališkos Malonybės priešakinės sargybos pulke būta net 10 vėliavų (369 kariai), kurias valdė minėtas štabas, o Didžiosios ir Lauko buožių pulkus sudarė tik po 5 vėliavas. Štabą sudarė tik pats pulkininkas, o vėliavose

25 1788 m. I tautinės kavalerijos husarų brigados vardinis sąrašas (orig. *rolla*), LVIA, f. SA, b. 4140, l. 124.

26 Tomasz Ciesielski, *op. cit.*, p. 37.

buvo tik po 11 draugų ir 15 eilinių. Elitiniai totorių pulkai, prisijungę prie Lietuvos kariuomenės tik 1764 m., turėjo po 6 vėliavas (395 kariai pagal etatą 1777 m., taigi panašiai tiek pat, kaip ir 10 vėliavų 1-asis Jo Karališkosios Malonybės Baranovskio pulkas. 4-asis Bielako pulkas vyresniajame štabe turėjo tik du, o ne tris karininkus, vidurinis štabas nesiskyrė nuo minėtojo ir mūsų aprašytojo 1-ojo priešakinės sargybos pulko, o žemesniajame štabe tebuvo trys kariai. Tuo tarpu vėliavos buvo solidesnės: kiekvienoje buvo po 4 karininkus, 29 draugus, vieną puskarininkį, trimitininką ir 29 eilinius. Pažymėtina, kad vietininkų institucijos šiame pulke nebuvo, o *virškomplektiniai* karininkai sugebėjo išlikti per visą formalusą reglamentavimo laikotarpį. Kiek galima spręsti iš turimų duomenų, totorių pulkuose tarp karininkų ir draugų dominavo kariai – musulmonai (161 iš 171 1-ajame Jo Karališkosios malonybės Baranovskio pulke 1788 m.²⁷), o mažuosiuose priešakinės sargybos 2-ajame (buvęs Didžiosios buožės) ir 3-iajame (buvęs Lauko buožės) – katalikai.

Didžiulė valstybės teritorija, prastai išplėtotas gyvenviečių tinklas su skurdžiais gyventojais nebuvo palankios sąlygos karinių dalinių gyvenimui. Tačiau didžiausia tautinės kavalerijos bėda, ypač po 1775 m. reformos, buvo algų mažumas. Šių karių atlyginimai buvo tokie maži, kad sunku buvo paprasčiausiai išgyventi. Karių buvo daugiau nei skirtų etatų, todėl pulkai buvo priversti didelę dalį savo personalo išleisti neapmokamų atostogų. Reikia spėti, kad dauguma karininkų ir draugų turėjo kitus pragyvenimo šaltinius, o karinė tarnyba buvo daugiau prestižo ir karjeros nei materialinio šeimos aprūpinimo reikalas. Ypač tai pasakytina apie 5-ąjį ir 6-ąjį priešakinės sargybos pulkus, turinčius išskirtines kovos tradicijas Sėptynerių metų karo metu. Priešakinės sargybos daliniams buvo pavedama ypač daug užduočių, jie nuolat judėjo tiek pasieniais, tiek krašto viduje. Dažnai totoriai buvo siunčiami gesinti konfliktų ir vaikyti maištaujančių gyventojų, tikra vidaus kariuomenė, ne per daug susijusi su krašto gyventojais tautiniu ir religiniu požiūriu.

Kavalerijos išlaikymas buvo žymiai brangesnis nei pėstininkų. Pirmiausiai krašte nebuvo reikalingų žirgų, juos reikėdavo nupirkti užsienyje ir parsivesti²⁸. Antra, žirgus reikėjo šerti (vadinamasis furažas), rasti vietą jiems prisiglausti prasto oro sąlygomis, reikėjo juos gydyti, kaustyti, kainavo pakinktai ir t. t. Mažai apgyvendintose vietovėse, kur buvo apstu pašaro, tai nesudarė didelės problemos, bet mieste pašaras buvo brangus ir kartais jo buvo sunku gauti, ypač kada buvo judama nenumatytai maršrutais.

Pėstininkai buvo dislokuojami krašto viduje. Jie vykdė įvairias sargybas ir sudarė įgulas. Lietuviški regimentai – pulkai buvo nedideli, juos sudarė tik vienas batalionas iš keturių kuopų, o 6-ąjį pulką, suformuotą 1776 m., tesudarė dvi

27 1789 m. pradžios senosios ir naujosios kartos religinės sudėties palyginimas. Jo Karališkosios Malonybės 1-ojo priešakinės sargybos pulko dokumentai, LVIA, f. SA, b. 18295, l. 12.

28 1765 m. rugpjūčio 3 d. Lietuvos karo komisijos įsakymas Lauko buožės priešakinės sargybos rotmistriui dėl 3 mėnesių atostogų pirkti žirgus, LVIA, f. SA, b. 18245, l. 22.

kuopos, o ir tos nedidelės. Galima sakyti, kad lietuviški pulkai tebuvo normalios kuopos dydžio, kiek daugiau nei du šimtai karių (Saksų laikais pėstininkų regimentą sudarė kiek mažiau nei 300 karių, o nuo 1775 m. standartas – 220 karių). Tokiu būdu karininkų ir puskarininkių nuošimtis buvo nemažas, ir kartais istorikai Respublikos kariuomenę vadina kadrine, t. y. tokia, kuri taikos metu išlaiko vadovybę ir būtiną minimalų kiekį kareivių. Tačiau toks vertinimas daromas paviršutiniškai, nes jokie rezervo niekas neruošė, o vadams rengti dėmesys nebuvo skiriamas iš viso. Greičiau tai buvo nedidelė kariuomenė didelėje teritorijoje, ir maži daliniai tiesiog galėjo būti valdomi iš vieno centro.

Artileristai laikotarpio pradžioje buvo dislokuoti Vilniuje ir artilerijos valdose Lipniškėse, Geranainyse, Remizove, Nosevičiuose ir Vilniaus Antakalnyje²⁹. Dvi artilerijos kuopos – kanonierių (40 karių) ir grenadierių (60 karių) – buvo minimumų minimumas, nes artileristai saugojo ne tik arsenalą, bet ir Vilniaus vartus, taip pat gaudavo užduočių iš savo šefo – artilerijos generolo, kuris buvo laikomas trečiu žmogumi kariuomenėje. Kainos Vilniuje, palyginti su provincija, buvo nemažos, taigi artileristams buvo sunku išgyventi, nekalbant jau apie artilerijos parko auginimą ir tinkamą priežiūrą. Jeigu artilerijos generolas Eustachijus Potockis sugebėjo kiek padidinti artilerijos pajamas geriau vykdydamas artilerijos valdų priežiūrą (dvarų priežiūra realiai užsiėmė artilerijos karininkai ir puskarininkiai, matyt, darbams pritraukdami ir karius), tai Kazimieras Nestoras Sapięga dvarus pasiėmė praktiškai sau, pasižadėdamas skirti artilerijai asmeninį dėmesį ir pridėdamas savo lėšų. Vėliau jis buvo stipriai puolamas, kad tokia „reforma“ buvo naudinga tik pačiam Kazimierui Nestorui. Ir nors jo generolavimo laikais Lietuvos artilerijoje atsirado keletas pabūklų, artilerijos ūkis atrodė pastai, o artileristai sunkiai patenkino elementariusius poreikius, pavyzdžiui, nebuvo išspręstas arsenalo, sargybinių ir kitų patalpų šildymo malkomis ir apšvietimo žvakėmis klausimas. Kaip rodo Linos Balaišytės tyrimai, svarbus šio laikotarpio artileristų užsiėmimas buvo Vilniaus miesto fejerverkų organizavimas³⁰.

Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė formaliai neturėjo tiesiogiai jai priklausiusių tvirtovių, tačiau 1764 m. tarpuvaldžio kovų metu, kartu su Rusijos kariuomene užėmus Karolio Stanislovo Radvilos valdytą Slucko tvirtovę, joje 1764–1767 m. buvo suformuota ir įgula, kurią daugiausiai sudarė privačios Radvilų milicijos kariai. Tvirtovės komendantu buvo paskirtas pulkininkas leitenantas Grigalius Volanas (*Grzegorz Wolan*). Tvirtovės įgulą sudarė trys pėstininkų kuopos po 112–126 karius, artilerijos skyrius (10) ir 44 žirgų kazokų vėliava³¹.

29 1768 m. birželio kadencijos Lietuvos karo komisijos parengtas 1766–1768 m. artilerijos valdų pajamų registras, LVIA, f. SA, b. 4136, l. 1–14; b. 4137, l. 1–5.

30 Lina Balaišytė, Visuotiniam džiaugsmui, valdančiųjų garbei: fejerverkai XVIII amžiuje, in: *XVI–II amžiaus studijos*, t. 1: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: tarp tradicijų ir naujovių*, sudarytoja Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2014, p. 312–338.

31 Faktinė Slucko tvirtovės įgulos būklė 1766 m. sausio 1 d. Pulkininko leitenanto Volano raportas Lietuvos karo komisijai, Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – VUB RS), f. 4-11468 (A-158).

Dar 1717 m. etate buvo nurodytos dalinių nuolatinės dislokacijos vietos, kuriose kariai ir štabai gyveno iki 1765 m.³², o kai kurie – iki pat 1772 m. padalijimo. Tai buvo padaryta siekiant tolygiai paskirstyti kariuomenės išlaikymo našta ir užtikrinti valstybės teritorijos kontrolę. Kaip bebūtų keista, kareivinių per XVIII a. taip niekas ir nepastatė, nors nuolatinės dislokacijos vietos nesikeitė dešimtmečiais. Tik gvardijos daliniai Varšuvoje turėjo savo kareivines Ujazdovo dvare, kiti gi kariai, net ir Vilniuje³³ nuolat dislokuotas artilerijos korpusas, glaudėsi gyventojų namuose ir trobose.

Dislokacijos vietoje regimentas laikė raštinę ir iždą. Raštinė buvo adjutanto žinioje, o iždas – butininko arba kvartirmeisterio (vok. *Quartiermeister*). Iždas buvo laikomas skrynioje, nuo kurios raktus turėjo trys asmenys – dalinio vadas, budintis karininkas ir kvartirmeisteris. Jiems nesant, pareiga kontroliuoti kasą buvo paliekama kitiems asmenims. Gyvenimo sąlygos priklausė nuo užimamos padėties ir laipsnio. Apie 1764 m. sudaryto Lauko buožės pėstininkų regimento dislokacija parodo, kaip dalinys buvo dislokuotas Lietuvos Aukštojuje (*Wysokaje*) (*Wysokie Litewskie*). Regimento štabas buvo dislokuotas Rinkos aikštėje. Kuopų vadai – kapitonai gyveno trobose (savininkai dažniausiai žydai ar arendatoriai) su alkieriumi, krosnimi ir arklidėmis. Leitenantai gyveno toje pačioje Rinkos aikštėje, trobose su krosnimi, tačiau tik vienas su alkieriumi. Vėliavininkai taip pat gyveno pastatuose, bet prie bravoro, kitose mažiau respektabiliose vietose, pusę jų be krosnių. Puskarininkiai ir eiliniai gyveno pastatuose be krosnių, kai kurie negyvenamuose pastatuose, iš jų vienas namas buvo be langų, tik viename buvo arklidės³⁴. Karo komisija 1765 m. dalinį grąžino į senąją lokacijos vietą – Slanimą³⁵.

Ligoninę dažniausiai sudarė paprasčiausias tuščias pastatas arba jo dalis, kur ant grindų pakreikus šiaudus buvo guldomi sergantieji. Juos prižiūrėjo dalinio felčeris (vok. *Regimentsfelcher*). Šie felčeriai dažniausiai turėjo vokiškas pavardes, taigi turėjo būti arba vokiečiai, arba žydai³⁶. Didelės dalinio felčerių kaitos nesimato, taigi tikėtina, kad dalinio felčeriai buvo vienas pastoviausių žmonių šiuose

32 1765 m. vasario 28 d. Lietuvos karo komisijos įsakymas dėl kariuomenės lokacijos keitimo, LVIA, f. SA, b. 18249, l. 13.

33 Vadinamosios Oginskio kareivinės (XIX a. pradėtos vadinti Naujuoju arsenalu) minimos Ketterių metų seimo laikotarpiu, tačiau nesama žinių, kad jos būtų naudojamos kariams apgyvendinti, greičiau tai buvo nebaigti statyti ar tinkamai neįrengti invalidų namai (aut. pastaba).

34 Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Lauko buožės pėstininkų regimento karininkų butų (lenk. *stancyów*) specifikacija Lietuvos Aukštojuje, VUB RS, f. 4-11445 (A-158).

35 1765 m. vasario 28 d. Lietuvos karo komisijos įsakymas dėl Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės lokacijos keitimo, LVIA, f. SA, b. 18249, l. 13.

36 Iš trijų 1777–1788 m. dalinio felčerio pareigas ėjusių karininkų visi turėjo vokiškas pavardes: Wilhelmas Henrycy, Karolis A. Fritsche, Karolis Petzoldas, žr. Mariusz Machynia, Valdas Rakutis, Czesław Szrednicki, *Oficerowie Rzeczypospolitej Obojga Narodów 1777–1794. Spisy*, t. II: *Wojsko Wielkiego Księstwa Litewskiego*, p. 331. 1781 m. 1-ojo Didžiosios buožės grenadierių regimento medikų grupę sudarė regimento felčeris Vilhelmas Henricis, felčeris Johanas Gotlibas ir... „tiesiog žydai“ (orig. *Żyd*), LVIA, f. SA, b. 4142, l. 85.

kariniuose kolektyvuose³⁷. Didesniuose daliniuose karius prižiūrėjo ir dalinio felčeriu asistavo kuopų felčeriai, priskiriami žemesniajam mediciniam personalui. Ligoninė buvo išlaikoma iš sutaupyto lėšų, kurios atsirasdavo esant neužimtiems etatams (lenk. *Remanent*), arba turėjo išsilaikyti iš 250 auksinų ketvirčiui³⁸, taigi turėjo būti gana primityvi ir paprasta, pritaikyta taikos metui ir nuolatinės dislokacijos sąlygoms. Maršo metu ir kilus epidemijai, medicinos sąlygos būdavo užtikrinamos tik patenkinamai, apie tai liudija nemažas mirčių skaičius.

Dalinio štabą sudarė trys sudėtinės dalys: vyresnysis ar aukštasis štabas (vok. *Obersztab*), kuriam priklausė vyresnieji karininkai: pulkininkai, pulkininkai leitenantai ir majorai. Pagal etatą užteko po vieną jų, tačiau dažnai sąrašuose jų figūruoja po du ar net tris. Tačiau tokia padėtis buvo iki 1775 m.³⁹, vėliau pulke buvo tik po vieną pulkininką, pulkininką leitenantą ir majorą. Svarbus dalinio gyvenime buvo ir vidurinis štabas, kuris kartais buvo suprantamas ir kaip vyresniojo štabo dalis, o kartais – kaip jaunesniojo štabo dalis. Tai buvo specialistų grupė: regimento kvartirmeisteris (kapitonas), adjutantas (leitenantas), auditorius (leitenantas), kapelionas (kunigas) ir regimento felčers (medikas). Šiam dalinio elitui netiesiogiai priklausė ir kuopų vadai – kapitonai ir štabo kapitonai. Jaunesnįjį, arba žemąjį, štabą (vok. *Untersztab*) sudarė dalinio muzikantų vyresnieji, obojininkai, felčeriai, daboklės prižiūrėtojas ir jo padėjėjas (lenk. *stepka*), vežikai. Kaip jau buvo minėta, iki 1775 m. karininkų skaičius mažai koreliavo su etate nustatytomis pareigybėmis, stengiantis tiesiog „sutilpti“ į bendrą algoms skirtą sumą. Pavyzdžiui, 1767 m. raitelių regimente pareigas ėjo etatuose nenumatytas antrasis (vok. *secund*) pulkininkas, neetatinis (orig. *agregee*) kapitonas ir 4 leitenantai, kvartirmeisteris, 2 kadetai ir vienas balnininkas⁴⁰. Vėliau numatytos ir realiai užimamos pareigybės iš esmės sutapo.

Dalinio muzikantų grupę (iki 1775 m. tokios grupės buvo visuose pėstininkų daliniuose, vėliau – tik kai kuriuose) sudarydavo regimento ir kuopų muzikantai. Regimento muzikantai būdavo kuopų muzikantų vyresnieji (orig. *premier feyfer*, *premier dobosz*), dažnai vadinami premjeriais arba pirmaisiais, o kiekvienoje pėstininkų kuopoje buvo po vieną fletininką ir du būgnininkus. Reprezentacinėse janyčarų kuopose buvo visas orkestras.

Svetimšalių autoramento pėstininkų ir raitelių regimentų kuopos galėjo vadintis savo vadų – kapitonų arba vyresniojo štabo karininkų vardais, pavyzdžiui,

37 2-ojo Didžiosios Buožės regimento felčers Mykolas Plentzas (*Michał Plentz*) savo pareigas ėjo nuo 1764 iki 1786 metų, žr. *Oficerowie Rzeczypospolitej Obojga Narodów 1777–1794*, p. 349, 359.

38 1779 m. pirmojo ketvirčio (kovo mėn.) 1-ojo grenadierių pėstininkų pulko išlaidų sąvadas, LVIA, f. SA, b. 4142, l. 2.

39 1775 m. rugsėjo 1 d. Lauko buožės pėstininkų regimento štabe vis dar buvo antrasis pulkininkas, antrasis pulkininkas leitenantas, 10 neetatinų leitenantų (orig. *porucznik agregee*), kai kuopose būta tik 35–39 kareivių, žr. VUB RS, f. 4-11485 (A-158).

40 1767 m. birželio 30 d. Lauko buožės raitelių pulko raportas iš Lietuvos Aukštojo, *Ibid.*

pulkininko ar majoro vardu; tokiu atveju kuopoms realiai vadovavo jaunesnieji arba štabo kapitonai. Jeigu nominalus ir realus kuopos vadas buvo vienas ir tas pats žmogus, toks kapitonas buvo vadinamas vyresniuoju arba kuopos kapitonu (lenk. *kapitan z kompanią*). Kuopose taip pat buvo du luomai: ponai karininkai sudarė išskirtinį luomą, jam priklausė kuopos vadas – kapitonas, pavaduotojai – leitenantai (dėl kuopų mažumo dažniausiai būdavo tik vienas leitenantas⁴¹), vėliavininkas⁴². Tarpinę grandį tarp karininkų ir kareivių luomų sudarydavo jaunesnieji vėliavininkai (lenk. *podchorąży*) – kilmingi bajoraičiai, mokėsi būti karininkais dalinyje, kad sulaukę reikalingo amžiaus būtų pajėgūs eiti svarbias karininko pareigas, bei sunkiau apibūdinami kadetai, kurie tikriausiai buvo nepilnamečiai kario amato besimokantys mokiniai⁴³.

Kareivių luomas taip pat nebuvo vienalytis. Jo hierarchijos viršuje buvo puskarininkiai – seržantai (1–2 kuopoje), jaunesnieji vėliavininkai (po vieną kuopoje), furjeriai (raštininkas, vienas kuopoje) ir kapralai (skyrių vadai, 3 kuopoje). Iš vėlesnių dokumentų žinome, kad puskarininkiai paprastai buvo raštingi. Eiliniams buvo priskiriami būgnininkai (2 kuopoje), fleitininkai (1 kuopoje) ir eiliniai (50–52 kuopoje), hierarchijos apačioje buvo vežikai (po vieną kuopoje). Visų šios gausiausios ir mažiausią atsakomybę turinčių grupės narių atlyginimai buvo vienodi.

Tokiu būdu pagrindinis mažiausias padalinys kariuomenėje buvo skyrius – kapralystė. Apie kuopos vidaus struktūrą žinių neturima, taigi tikėtina, kad svarbiausias organizacinis vienetas ir buvo kuopa. Palyginti didelis puskarininkių kiekis kuopose buvo paaiškinamas realiais poreikiais – puskarininkiai vadovavo atskiroms komanduotėms, turėjo organizuoti sargybas, mokyti kareivius, prižiūrėti, kad būtų laikomasi nustatytos tvarkos. Nereikia užmiršti, kad daliniui tekdavo visos aprūpinimo funkcijos. Karo ir mokymo metu puskarininkiai turėdavo vykdyti nemažai rikiuotės valdymo funkcijų.

Be pulkų, Lietuvos kariuomenėje būta ir atskirųjų vėliavų, kurios tradiciškai sudarė etmonų apsaugą, bei padalinių, kurie kariuomenei būdavo priskiriami tik sąlygiškai. Išdo vėliava buvo suformuota pagal 1764 m. konvokacinio seimo sprendimą. Ją sudaryti turėjo 100 eilinių, 10 puskarininkių, 3 būgnininkai ir 3 fleitininkai. Vėliavos formavimas buvo baigtas 1765 m. rugpjūčio 21 dieną. Vėliavoje buvo 106 kariai, iš jų – 4 karininkai, 10 puskarininkių, 5 muzikantai, felčeris ir 86 eiliniai. Ginklai vėliavai buvo pirkti Karaliaučiuje ir Vilniuje⁴⁴.

41 Kitose kariuomenėse leitenantai galėjo būti vyresnieji (orig. *premier, ober*, arba pirmieji – *1st, porucznik*, tiesiog leitenantai) arba jaunesnieji (orig. *podporucznik*, arba *2-nd*).

42 Vėliavininkas – šiandien Lietuvos laipsnių sistemoje neegzistuojantis pirmasis karininko laipsnis fenrikas vokiškiosiose kariuomenėse ar praporščikas Rusijos kariuomenėje.

43 Detaliau Lietuvos kariuomenės karininkija pristatyta: Valdas Rakutis, LDK karininkai 1764–1788 metais, in: *Darbai ir dienos*, 1997, Nr. 5 (14), p. 207–214.

44 Stanisław Kościolkowski, *Antoni Tyzenhauz: podskarbi nadworny litewski*, t. 2, Londyn: Wydawnictwo Społeczności Akademickiej Uniwersytetu Stefana Batorego w Londynie, 1971, p. 275.

Kariuomenė ne tik „sėdėjo“ nuolatinės dislokacijos vietose, bet ir vykdė konkrečias užduotis, žygiavo į nurodytas vietas (vadinamasis maršas). Pėstininkai ir artilerija žygio metu taip pat turėjo užtikrinti minimalias sąlygas tiek kareiviams, tiek gyventojams, pas kuriuos tekdavo apsisotiti. Siekiant tinkamai suplanuoti žygį, buvo sudaromas maršrutas (iš čia kilo ir vokiškas pavadinimas *Marsch-Route*), nakvynės vietose paskirtas butininkas surasdavo vietas karininkams ir kareiviams.

Mokymų ir karo ar ypatingų atvejų metu buvo steigiamos kariuomenės stovyklos. Aptariamuoju laikotarpiu apie tokias stovyklas esama nedaug žinių, tačiau stovyklos inventorius yra žinomas, taigi tikėtina, kad bent jau dalinio viduje tokios stovyklos, dažniausiai mokomosios, buvo steigiamos. Kariai gyvendavo palapinėse, atskiras palapines turėjo karininkai, vadas, štabas, atskiras palapines turėjo kvartirmeisterio tarnyba (šaudmenų atsarga, išdas, vėliava).

Kariuomenės aprūpinimas rekrūtais vyko paties dalinio pastangomis. Dažniausiai rekrūtų paieška užsiimdavo puskarininkio ir kelių karių komanda⁴⁵. Žmonių judėjimas dalinyje nebuvo didelis, pasikeisdavo po kelis žmones per mėnesį, todėl žmonių skaičius dalinyje buvo artimas numatytajam. Pažymėtina, kad iki 1776 m. dažnai būdavo karininkų perteklius⁴⁶, o eilinių – nežymus trūkumas. Didesnis karių trūkumas buvo po 1771 m. Pavyzdžiui, 1774 m. liepos mėnesį. Didžiosios buožės pėstininkų regimente trūko 88, o lapkričio–gruodžio mėnesiais – jau 96 karių (iš numatytojo 291)⁴⁷. Tokį sumažėjimą nulėmė regimento finansų sumažėjimas. Tokiu būdu 1775 m. reforma, sumažinusi karių skaičių pėstininkų daliniuose, tiesiog užfiksavo faktinę padėtį, suvienodindama pėstininkų dalinių dydį.

Didelė XVIII a. kariuomenių problema buvo dezertyravimas. Lietuvos kariuomenėje taikos metais tai nebuvo visuotinis ir masinis reiškinys – dažniausiai dezertyruodavo 1–8 kariai per mėnesį. Maždaug kartą per du mėnesius vienas karys mirdavo, būdavo sergančiųjų (4–20). Kariai, praleidę karinėje tarnyboje didžiąją gyvenimo dalį, dažnai praradę sveikatą, buvo tikras iššūkis Lietuvos kariuomenei. Iki tol kareiviais dažniausiai pasirūpindavo dalinių šefai, suteikdami veteranams nedidelius žemės plotus savo valdose ar išlaikydami kitais būdais. Lietuvos karo komisija šią problemą bandė spręsti modernesniais būdais, 1765 m. pradžioje pradėdama kurti senatvės pensijos sistemą⁴⁸. Buvo nustatyta, kad senatvės pensija bus suteikiama kariams, atitarnavusiems kariuomenėje 20 metų, o jų išlaikymu pereinamuoju periodu turėjo pasirūpinti dalinių kasos, įskaitant nusenusių invalidus

45 1762 m. gruodžio 1 d. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Didžiosios buožės pėstininkų regimento raportas iš Myšos, VUB RS, f. 4-11451 (A-158).

46 Vadinamieji *virškomplektiniai* (orig. *agreggee*) karininkai dažniausiai tik skaitydavosi dalinyje (dažniausiai kaip „atostogaujantys“), nes nebuvo pagrindo mokėti jiems algas.

47 1774 m. liepos 1 d. Didžiosios buožės pėstininkų regimento raportas, LVIA, f. SA, b. 18258, l. 15.

48 1765 m. kovo 11 d. Lietuvos karo komisijos aktas dėl senatvės pensijos kariams, LVIA, f. SA, b. 18249, l. 15.

etata viršijančių karių sąrašuose. Tuo pačiu metu buvo pradėta Invalidų namų, dar vadintų Oginskio kareivinėmis⁴⁹, statyba-rekonstrukcija, tam kasmet skiriant po 20 tūkst. auksinų iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės biudžeto. Šiam reikalui komisija prašė valdovo duoti statybai apgriuvusią Žemutinės pilies oficiną ir sulaukė teigiamo atsakymo⁵⁰. Nėra žinoma, ar statyba buvo sėkmingai baigta, greičiausiai buvo pasiektas tarpinis rezultatas, nes apie atsinaujinius Invalidų namų statybas žinome tik iš architektūros istorikų darbų⁵¹. XIX a. pradžioje įgyvendintas pastato pritaikymas arsenalo reikmėms jau priskirtinas kitai Vilniaus gynybinio komplekso koncepcijai.

Kita svarbi kariuomenės funkcija, bent jau iki 1775 m., buvo mokesčių surinkimas. Dar 1717 m. Seimo konstitucijoje buvo numatyta, kad kariuomenė turi pati surinkti jai skirtus mokesčius iš nurodytų vaivadijų, pavietų bei iš kitų mokesčius renkančių institucijų ir tarnybų⁵². Kiekvienas dalinys, netgi kiekviena kavalerijos vėliava turėjo sąrašą vietovių, mokesčių pobūdį ir išieškomų sumų dydį. Pavyzdžiui, Didžiosios buožės pėstininkų regimentas, turintis 425 porcijas, kurio bendras biudžetas sudarė 85 tūkst. auksinų, mokesčius turėjo rinkti 8 vietovėse, daugiausiai Bresto, Naugarduko, Vitebsko vaivadijose, iš jų tik 36 tūkst. auksinų sudarė hibernos⁵³ mokestis. 1764 m. konstitucija jau palengvino karių kasdienybę, mokesčių surinkimą palikdama išdo pareigūnams, kariams reikėdavo tik pasiimti iš jų pinigus⁵⁴. Kariuomenėje dingo deputato, atsakingo už pinigų surinkimą, institucija ir pareigybė.

Karių mokymas vykdavo daliniuose. Pirmiausia sąrašuose yra minimi į tarnybą priimti asmenys, kartais vadinami rekrūtais. Tačiau tai nėra tapati sąvoka, nes būdavo priimami ir karinės tarnybos patirtį turintys asmenys, dažniausiai paliekant jiems turėtą laipsnį, ypatingesniais atvejais net jį pakeliant. Rekrūtus reikėdavo išmokyti tarnybos abėcėlės, kurios pagrindą sudarydavo rikiuotės pratimai ir šaudymo pratybos. Pėstininkų ir artileristų sąrašuose randami kadetai, kurie dar

49 Tai tas pats Naujojo arsenalo pastatas, kuriame šiuo metu veikia Lietuvos nacionalinis muziejus.

50 1765 m. liepos 29 d. valdovo atsakymas į Karo komisijos prašymą, LVIA, f. SA, b. 18249, l. 25.

51 Informacija sunkiai koreliuoja su istoriniais duomenimis. Anot autorių, tai 9-ajame dešimtmetyje Aleksandro Sapiegos dvaro architekto Johano Samuelio Bekerio Invalidų namų Vilniuje projektas. Išlaidos Invalidų namų statybai rodytų 7-ojo dešimtmečio antrąją pusę. Galbūt projektas buvo realizuojamas per du kartus, koreguojant pastato architektūrą, žr. *Vilniaus klasicizmas*. Parodos katalogas, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2000, p. 115. Naujojo arsenalo pavadinimas yra atsiradęs XIX a. pradžioje, pritaikant vadinamąsias Oginskio kareivines naujai paskirčiai (aut. pastaba).

52 Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės reglamentas, *Volumina Legum*, t. VI, Petersburg: Nakladem i Drukiem Jozefata Ohryski, 1860, p. 150–151.

53 Hiberna, arba žiemos duona (lenk. *Chleb zimowy*), – mokestis karo reikalams, istoriškai skirtas žiemojančiai kariuomenei išlaikyti, XVIII a. – tiesioginis mokestis kariuomenei.

54 Lietuvos karo komisija kreipdavosi į Išdo komisiją dėl reikalingo išmokėjimo, o Išdo komisija duodavo reikalingus nurodymus savo pareigūnams. Konfliktai kildavo tuomet, kada išsiskirdavo komisijų nuomonė dėl išmokėjimo tikslingumo, ypač atsiradus netradicinėms išlaidoms, LVIA, f. SA, b. 4134, 4135.

nebūdavo vadinami eiliniais. Štai artilerijos korpuso grenadierių kuopoje (60 eilinių karių-grenadierių) būta 7 kadetų, t. y. daugiau nei 10 proc. visos sudėties⁵⁵.

Kariuomenės maitinimas buvo vykdomas iš kareivių algų, tik maršo metu produktai būdavo perkami centralizuotai. Pastebėtina, kad kariuomenė neturėjo virėjų ir juos aptarnaujančio personalo, taigi valgyti visi darėsi patys: karininkams maistą gamino jų tarnai, o kareiviai prasimanydavo maisto patys. Maršo metu būdavo organizuojami sandėliai – magazinai. Tokių sandėlių kūrimu buvo suinteresuoti ir civiliai, priešingu atveju kareiviai patys prasimanydavo maisto, o tai dažniausiai būdavo dideli ir netolygiai paskirstyti nuostoliai gyventojams ir neatitaisoma žala kariuomenės disciplinai. Panašiai buvo ir su pašaru: vasaros metu arkliai ir žirgai būdavo ganomi tam tinkamose vietose, o žiemą būdavo superkamas šienas pagal nustatytas kainas.

Karių ekipuotę (orig *beimoderunek*) sudarė karių apranga ir įvairūs priedai. Karių apranga buvo ilgalaikė ir trumpalaikė uniforma. Laikotarpio pradžioje lėšos buvo skiriamos dviejų, keturių, šešių ir aštuonių metų laikotarpiui. Karių dviemėčių apranga – tai pagrindiniai kasdieniniai drabužiai. Keturmetės aprangos pagrindą sudarė išorinis apsiaustas, pamuštas stora kelių sluoksnių medžiaga, – bajorus⁵⁶, o 6 metų – ginklai, krepšys ir diržas⁵⁷. Ilgalaikė apranga buvo išduodama kas 8 metai (1765–1775)⁵⁸, vėliau, nesant lėšų, net kas 16 metų. Ją dėvėti buvo būtina parady, žygio metu, einant sargybą ir rikiuotės metu. Kitu laiku kareiviai dažniausiai dėvėjo tik trumpalaikius drabužius, nes daug laiko praleidžiant gamtoje uniforma greitai sudildavo ir nušiurdavo. Prie uniformos priedų priskirtini diržai, kuprinės, šovininės, ant kurių dažnai būdavo tvirtinamos žalvarinės *cyfros* ir kitos emblemos bei ženklai⁵⁹. Dalinio uniformos aprūpinimo ir gamybos rūpesčiai krisdavo ant dalinio vadovybės pečių, samdant siuvėjus, todėl karių apranga turėjo būti gana marga. Situacija pagerėjo, ėmus audinius gaminti Gardino fabrikuose – bent jau spalvos turėjo suvienodėti. Prie drabužių būdavo siuvami odos, vilnos ir metalo dirbiniai, dalinio viduje išlaikant tam tikrą vienodumą. Tautinė kavalerija (bent jau kai kurios vėliavos) iki 1775 m. vis dar turėjo šarvus (lenk. *zbroja kalibrowa*)⁶⁰.

Žirgai buvo aprūpinami pakinktais, balnais ir kita žirgo šarvuote. Juos gamino vietiniai meistrai, o daugelį ginklų reikėdavo įsivežti iš užsienio: Abiejų Tautų

55 1774 m. birželio 2 d. grenadierių kuopos sąrašas (lenk. *rolla*), LVIA, f. SA, b. 18258, l. 13.

56 Irena Turnau, *Słownik ubiorów, tkaniny, wyroby pozatkaćkie, skóry, broń i klejnoty oraz barwy znane w Polsce od średniowiecza do początku XIX w.*, Warszawa: Sempel, 1999, p. 18.

57 Iždo vėliavos reguliaminas (apie 1764 m.), LVIA f. SA, b. 4138, l. 34.

58 1765 m. rugpjūčio 9 d. Lietuvos karo komisijos instrukcija dalinių tikrintojams, LVIA, f. SA, b. 18249, l. 26–27.

59 Plačiau apie 1764–1788 m. uniformas yra rašyta Marijos Matušakaitės monografijos skyriuje *Kariniai mundurai*, žr. Marija Matušakaitė, *Apranga XVI–XVIII a. Lietuvoje*, Vilnius: Aidai, 2003, p. 264–278.

60 1774 m. balandžio 28 d. Naugarduko vaivados Juozapo Nesiolovskio petihorų vėliavos iš Rietavo raportas, LVIA, f. SA, b. 18258, l. 23v.

Respublikoje buvo gaminami tik pistoletai, kardai ir ietys. Šaudmenis kareiviai gamindavosi patys, o parakas būdavo perkamas paties dalinio. Vežimai turėjo būti gana stiprios konstrukcijos, kaustyti ir smaluoti⁶¹.

Reikia pastebėti, kad nuo 1768 m. Lietuvos kariuomenė išgyveno didelį materialinį nuopuolį⁶². Pradžioje tai buvo susiję su Baro konfederacijos kovomis ir „pasiskolintais“ kariuomenei skirtais pinigais dar 1717 m. nustatytuose pinigų surinkimo vietose, vėliau – su po 1772 m. įvykdyto pirmojo Respublikos žemių užgrobimo, vadinamo padalijimu, sumažinta valstybės teritorija bei bendra finansų padėtimi, taip pat ir išdo valdytojų požiūriu į kariuomenę. Jeigu Lenkijos Karalystėje buvo priimtas sprendimas išdo surinktų mokesčių pricaugį skirti kariuomenei, tai Lietuvoje tokio sprendimo nebuvo ir jokio pastebimo progreso per šį taikų laikotarpį, galima sakyti, neįvyko. Karjeros galimybės tokioje kariuomenėje buvo labai ribotos, o vis dar veikianti laipsnių skyrimo / pirkimo sistema iš algos gyvenančiam karininkui turėjo atimti bet kokią motyvaciją. Tokia liūdna padėtis negalėjo kelti kariuomenės nuotaikų ir karius kariuomenėje laikė kiti veiksniai.

Pirmausia, kariuomenėje buvo laiku mokami atlyginimai. Antra, palyginti su kitomis kariuomenėmis, čia būta nedaug kontrolės: ir nors kontrolės sistema buvo sukurta ir įgyvendinta Adomo Kazimiero Čartoriskio laikais, bet tai buvo susiję tik su finansiniais dalykais ir retomis inspekcijomis, apie kurias, matyt, buvo galima sužinoti iš anksto. Trečia, žmones masinio karjeros galimybės: kiekvienas laipsnio pakėlimas buvo akivaizdžiai juntamas atlyginimo prasme: išdo vėliavoje vėliavininkas gaudavo 125, leitenantas 150, o kapitonas net 250 auksinų per mėnesį⁶³. Atostogas buvo galima imti beveik visada, tiesa, nemokamas, tačiau daliniui iš esmės nekeičiant dislokacijos vietos, tai nebuvo būtina, ir kariai galėjo ramiai gyventi visavertį gyvenimą, dalyvaudami politinėje veikloje seimų ir seimelių bei kitų valdžios ir teisės institucijų darbe. Kariškiai aktyviai dalyvavo visuomenės gyvenime, buvo sutinkami masonų tarpe, aktyviai veikė seimuose ir seimeliuose. Be to, jie buvo visuomenėje gerbiami ir karinė uniforma, karinis laipsnis darė karius visuomenėje matomus ir priskiriamus lokaliniam ar nacionaliniam elitui, priklausomai nuo užimamo laipsnio ir pareigų.

Kareiviai taip pat turėjo daug laisvės: išmėtyti po kelis trobose galėjo džiaugtis visais gyvenimo malonumais, jeigu tik sutardavo su šeiminkais. Pagal teisę ir esamus nuostatus gyventojai kareiviams privalėjo suteikti stogą virš galvos, žiemos metu malkų ir karšto vandens: už visa kita kareiviai turėjo mokėti. Bet žinant tuo metu viešpatavusius santykius galima nesunkiai spėti, kad kareiviai galėjo gauti

61 1765 m. rugpjūčio 9 d. Lietuvos karo komisijos instrukcija dalinių tikrintojams, LVIA, f. SA, b. 18249, l. 26–27.

62 Maciej Trąbski, Kawaleria autoramentu narodowego, p. 100–101.

63 Išdo vėliavos reguliaminas, LVIA, f. SA, b. 4138, l. 33.

valgyti ir be mokesčio – už tam tikras paslaugas ūkyje ar tiesiog iš svetingumo. Reaguojant į Seime priimamas konstitucijas, galima spėti, kad gyventojai būdavo verčiami duoti kariams maistą ar suteikti kitas paslaugas. Labai retai minimas girtavimas, tačiau sunku pasakyti, ar kariai buvo blaivininkai, ar tam tikras svaigalų vartojimas nebuvo laikomas nuodėme, dėl ko vertėtų skųstis. Kareivių buvimas namuose, ypač epizodiškai, buvo naudingas ir patiems gyventojams: sužinodavo naujienas, pabendraudavo, pajvairindavo kasdienybę. Iš šaltiniuose paminėtų faktų apie nepasisekusius santykius su gyventojais žinoma, kad gyventojai būdavo paprasčiausiai plėšiami, iš jų reikalaujama nemokamai teikti paslaugas ir pan. Tačiau gyventojų, dažniausiai ponų, skundai nelikdavo be dėmesio, ir į konflikto vietą būdavo siunčiami tyrėjai (orig. *indagacja*), o radus, kad skundas buvo pagrįstas, buvo šaukiamas karo teismas (vok. *Krygsrecht*), kuris nubausdavo kaltuosius ir atlygindavo žalą nuskriaustiesiems, jeigu tai buvo įmanoma. Bet dažniausiai tyrėjai sugebėdavo pasiekti tam tikrą susitarimą.

Atlyginimai buvo mokami skirtingai karininkams ir kareiviams. Karininkai atlyginimus gaudavo kas šešis, vėliau – kas tris mėnesius. Kareiviams buvo mokama kas savaitę, kad netikėtai juos praradus būtų galima išgyventi. Miestuose kareiviams buvo sunkiau, nes kainos buvo aukštesnės. Varšuvoje dislokuoti gvardiečiai šią problemą sprendė papildomai versdamiesi amatais ar tiesiog elgetavo. Šiai problemai spręsti buvo įvestas Varšuvos priedas (orig. *culaga*). Panašus priedas buvo mokamas ir Vilniuje dislokuoto Didžiosios buožės pėstininkų regimentui Vilniuje – 15 grašių savaitei⁶⁴, kariams Gardine buvo primokėta po 7 auksinus pusmečiui⁶⁵. Ypač didelės priemokos buvo mokamos artileristams: leitenantui Zaborovskiui buvo pridėta net 600 auksinų per metus, artilerijos puskarininkams ir kareiviams primokėta po keliasdešimt grašių per savaitę.

Apie karių kasdienybę daug pasako karo teisės šaltiniai. Vien iš jų negalima spręsti apie įprastus, visuotinai galiojančius papročius ir normas, tačiau be jų taip pat apsieiti negalima. Viena iš pagrindinių vidinių kariuomenės funkcijų buvo karinės pagalbos suteikimas. Karinė pagalba buvo reikalinga apginti piliečius nuo plėšikų, dvarų užėmimo (užvažiavimo), užkirsti kelią maištams, riaušėms ir savivaliavimui. Kalbant apie karo artikulų pažeidimus, didžiausias ir pavojingiausias buvo pasitraukimas iš tarnybos ir perėjimas į plėšikų gaujas (lenk. *kupy swawolne*). Kariuomenės pagalbos 1766 m. prireikė net Vilniuje: Didžiosios buožės regimentui buvo įsakyta įvesti tvarką ten, kur vyksta visokie savivaliavimai ir teisės pažeidimai, namų užpuolimai ir riaušės. Radus tokius netvarkos kėlėjus, juos reikėjo areštuoti ir nekreipiant dėmesio į asmenybes atiduoti teismams. Apie vykdomas

64 1765 m. liepos 9 d. Karo komisijos įsakymas Didžiosios buožės pėstininkų regimento vadui pulkininkui Reibnicui, LVIA, f. SA, b. 182.45, l. 13.

65 1765 m. liepos 12 d. Karo komisijos įsakymas Lauko buožės raitelių regimento vadui pulkininkui Bitautui, LVIA, f. SA, b. 182.45, l. 16.

priemonės informuoti ir mušant būgną, ir taip pagarsinti visose gatvėse⁶⁶. Lietuvos kariuomenės daliniai buvo naudoti neramumams Šiaulių ekonomijoje malšinti⁶⁷.

Apibendrinant Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės kasdienybės paveikslą, reikia pažymėti, kad maža, taikos metui skirta kariuomenė buvo svarbus veiksnys Lietuvos visuomenėje, tiek jos valdančiajam sluoksniui, tiek vietinėms bendruomenėms. Tai nebuvo didžiosios užsienio politikos įrankis, greičiau esamos vidaus tvarkos palaikymo priemonė. Kariuomenės aprūpinimo sistema buvo paremta savarankišku dalinio ūkiu, kurį valdė dalinio vadas. Lietuvos karo komisijos pastangos įvesti didesnę kontrolę davė labai nežymius rezultatus, o 1775–1776 m. reformos sustiprino tik išdo ir procedūrų kontrolę, santykius padarė labiau matomus ir skaidrius, reali kariuomenės sudėtis buvo labai artima teorinėms nuostatoms. Ekonominis krašto silpnumas po pirmojo Respublikos padalijimo, išdo atsigavimo ir kariuomenės finansavimo tarpusavio koreliacijos stoka uždėjo kariuomenei apynasrius, neleidusius jai plėtotis ir modernizuotis. Nepaisant visų 1764–1788 m. reformų, Lietuvos kariuomenė išliko sustingusi organizacija, kurioje rutina ir nusistovėjusios tradicijos dominavo naujovių ir permainų atžvilgiu.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

Kitowicz Jędrzej, *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, wstęp Maria Dernałowicz, red. naukowa Zbigniew Goliński, oprac. tekstu Anna Skarżyńska, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1985.

Volumina Legum, t. VI, Petersburg: Nakładem i Drukiem Jozefata Ohryski, 1860.

Balaišytė Lina, Visuotiniam džiaugsmui, valdančiųjų garbei: fejerverkai XVIII amžiuje, in: *XVIII amžiaus studijos*, t. 1: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: tarp tradicijų ir naujovių*, sudarytoja Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2014, p. 312–338.

Ciesielski Tomasz, Jazda koronna i Wielkiego Księstwa Litewskiego autoramentu narodowego armii Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1717–1776, in: *Do szarży marsz, marsz... Studia z dziejów kawalerji*, t. I, red. A. Smoliński, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2010, p. 23–94.

Kościalkowski Stanisław, *Antoni Tyzenhauz: podskarbi nadworny litewski*, t. 2, Londyn: Wydawnictwo Społeczności Akademickiej Uniwersytetu Stefana Batorego w Londynie, 1971.

Machynia Mariusz, Rakutis Valdas, Srzednicki Czesław, *Oficerowie Rzeczypospolitej Obojga Narodów 1777–1794. Spisy*, t. II, *Wojsko Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Kraków: Księgarnia Akademicka, 1999.

Machynia Mariusz, Kawaleria litewska w początkowym okresie działań komisji wojskowej Rzeczypospolitej Wielkiego Księstwa Litewskiego lata 1765–1766, in: *Do szarży marsz, marsz... Studia z dziejów kawalerji*, t. II, red. A. Smoliński, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2012, p. 23–92.

Matuškaitė Marija, *Apranga XVI–XVIII a. Lietuvoje*, Vilnius: Aidai, 2003.

66 1766 m. liepos 19 d. Karo komisijos įsakymas Didžiosios buožės pėstininkų regimento vadui pulkininkui Oskierkai, *Ibid.*, l. 68.

67 1769 m. gruodžio 22 d. Karo komisijos instrukcija Lietuvos kariuomenės daliniams, remianti to paties mėnesio memorialą iš Varšuvos, LVIA, f. SA, b. 18252, l. 11.

- Paprocki Franciszek, *O sprawie rycerskiej Polskiej. Historia z różnych autorów Ojczystych i postronnych i konstytucji Sejmowych zebrana*, [Łowicz], 1776.
- Rakutis Valdas, LDK karininkai 1764–1788 metais, in: *Darbai ir dienos*, Nr. 5 (14), Kaunas, 1997, p. 207–214.
- Rakutis Valdas, *LDK kariuomenė Ketverių metų seimo laikotarpiu (1788–1792)*, Vilnius: Vaga, 2001.
- Rakutis Valdas, Radvilų milicija XVIII a., in: *Karo archyvas*, 2005, t. XX, p. 101–162.
- Rakutis Valdas, Valstybinė ir privati kariuomenė Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVIII a. viduryje, in: *Viešosios ir privačiosios erdvės XVIII amžiaus Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, sudarė Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2008, p. 105–120.
- Ratajczyk Leonard, Kierownictwo wojskowe i doktryna wojskowa RP przed sejmem Czteroletnim, in: *Zeszyty naukowe Wojskowej Akademii Politycznej im. F. Dzierżyńskiego*, 1973, Nr. 76, p. 251–268.
- Ratajczyk Leonard, *Przewyciężenie kryzysu militarnego Rzeczypospolitej przed reformami Sejmu Czteroletniego 1788–1792*, Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1975.
- Ratajczyk Leonard, *Przewyciężenie kryzysu militarnego Rzeczypospolitej przed reformami Sejmu Czteroletniego 1788–1792*, Warszawa: Wojskowa Akademia Polityczna im. F. Dzierżyńskiego, 1975.
- Ratajczyk Leonard, Przyczynek do sprawy werbunku i poboru rekrutów na ziemiach polskich w XVIII w., in: *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*, t. XV, d. 1, Warszawa, 1969, p. 61–70.
- Rostworowski Emanuel, Hugo Kollątaj wobec zagadnienia obywatelskiej siły zbrojnej (1784–1793), in: *Przegląd Historyczny*, t. XLII, Warszawa, 1955, p. 350–355.
- Rostworowski Emanuel, *Sprawa aukcji wojska na tle sytuacji politycznej przed Sejmem Czteroletnim*, Warszawa: PWN, 1957.
- Šmigelskytė-Stukienė Ramunė, Brusokas Eduardas, Glemža Liudas, Jurgaitis Robertas, Rakutis Valdas, *Modernios administracijos tapšmas Lietuvoje: valstybės institucijų raida 1764–1794 metais*. Kolektyvinė monografija, Vilnius: Petro ofsetas: [Lietuvos istorijos instituto leidykla], 2014.
- Trąbski Maciej, Kawaleria autoramentu narodowego armii Rzeczypospolitej Obojga Narodów w epoce stanisławowskiej. Lata 1775–1794, in: *Do szarży marsz, marsz... Studia z dziejów kawalerii*, red. Aleksander Smoliński, t. 2, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2012, p. 93–262.
- Trąbski Maciej, Kawaleria narodowa w latach 1776–1788. Początki odrodzenia jazdy polskiej, in: *Zeszyty Historyczne*, t. IX, Częstochowa, 2006, p. 215–228.
- Wimmer Jan, *Historia piechoty polskiej do roku 1864*, Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1978.
- Wolański Adam, *Wojna polsko-rosyjska 1792*, Warszawa: Bellona, 1996.

VALDAS RAKUTIS – istorikas, humanitarinių mokslų daktaras, Klaipėdos universiteto profesorius, Lietuvos kariuomenės vado patarėjas, VšĮ „Kauno tvirtovės parkas“ direktorius. Tyrinėja karo meno istoriją, karo architektūros ir fortifikacijos istoriją, Lietuvos kariuomenės istoriją.

Elektroninis paštas valdas.rakutis@gmail.com

STANDARDS OF ORDINARY LIFE IN THE ARMED FORCES OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA IN 1764–1788

VALDAS RAKUTIS

Office of the Lithuanian Armed Forces
“Kauno tvirtovės parkas”, Klaipėda University

The article analyses ordinary life of the Armed Forces of the Grand Duchy of Lithuania in the period between the beginning of the rule by the King of Poland and the Grand Duke of Lithuania Stanisław August Poniatowski, and until the reforms by the Four-Year Sejm (1788–1792). In the period of interest it was a small (up to 4,000 soldiers), independent army, made up from national contractors, mostly cavalry detachments, the main unit being a flag of 30–100 soldiers, and the so-called foreign contractors (cavalry, infantry and artillery), the main unit being a company of 60–100 soldiers. In 1775–1777, division by contractors' ethnicity was replaced with the territorial divisions. The main changes took place in the national cavalry, where two equally sized brigades of hussars and petyhorcy were created, whereas majority of foreign contractors were reorganized into infantry.

Peace-time armed forces was an important factor for the Lithuanian public, the ruling elite and the local communities. Army was not a tool for use in large international politics, it was more of a current order preserving instrument. Army supply system was based on the independent economic unit, governed by the unit commander. Attempts by the Lithuanian Military Commission to impose greater control gave insignificant results, although the reforms of 1775–1775 were able to strengthen control of the treasury and procedures, making relationships more visible and transparent, and the actual composition of the armed forces was very close to the theoretical provisions. The economic weakness of the nation after the First Partition of the Polish-Lithuanian Commonwealth and lack of correlation between recovery of the treasury and army financing put bridles on the army, preventing it from development and change. In spite of all 1764–1788 reforms, the Lithuanian armed forces remained a stagnating institution, where routine and established traditions dominated over novelty and change.

Keywords: Armed Forces of the Grand Duchy of Lithuania, ordinary army life, rule of Stanisław Poniatowski, Military Commission, Military Department of the Permanent Council.